

СТАТИИ

Михаило АПОСТОЛСКИ

ТРАДИЦИИТЕ НА ИЛИНДЕН ОДРАЗЕНИ ВО НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА БОРБА И РЕВОЛУЦИЈАТА ВО МАКЕДОНИЈА*

ПОЗНАТО Е дека историјата на македонскиот народ бележи повеќе настани кои потсетуваат на долготрајно, тешко и упорно настојување да се извојува национална слобода и да се создаде своја држава, што ќе овозможи слободен социјален, економски и културен развиток, но во таа борба Илинденското востание има посебно место. Илинден израсна во завет оставен на идните генерации за да ја продолжи започнатата борба до конечното извојување националната слобода на македонскиот народ, а илинденските револуционерни борбени традиции се преплететија во целиот револуционерен борбен живот на македонскиот народ.

Оваа тема е толку широка што заслужува посебни истражувања и студии. Овде ќе ми дозволите пак да се произнесам, но едновременно и поставам некои проблеми од оваа тема, со напомена дека ваквото, речиси донекаде компаративно разгледување, може да биде посебен придонес кон проучувањето на политичкото и военото искуство од периодот на Народноослободителната борба и Револуцијата.

При проучувањето, овие елементи од политичката и воената област, што како традиции, или, уште поточно, како револуционерно искуство се јавуваат и во НОБ и во Револуцијата, не треба да ги гледаме само по нивната формална страна, бидејќи се манифестираат во слична форма, туку нужно се наметнува потребата да се разгледа и нивната суштинска страна, зашто тие оставаа длабоки трагови во работата на многубројните органи на борбата, во дејствувањето на партизанските одреди, на воените единици, на диверзантските групи, па и на одделни борци, во односот на народот кон борбата за национално и социјално ослободување, иако сето тоа се развиваше во сосема нови услови.

* Реферат поднесен на Годишното собрание на Сојузот на историчарите на СРМ на 28. IX. 1968 година во Штип.

Тоа револуционерно искуство што живееше во градите на секој човек на нашиот народ, претставуваше една латентна сила, која во условите на фашистичката окупација и Револуцијата на нашите народи одново стапи на сцената, разбирливо во нови форми и со нови содржини. Тоа револуционерно искуство, тоа невидливо богатство на нашиот народ, таложено со векови и децении, не само од илинденската епоха, туку и од другите периоди на политички, културно-просветни и оружени борби, се одразуваше и видливо се манифестираше во политичката работа, во изградувањето на партизанската тактика, како и во многу други активности во борбата против окупаторот, за создавање на новата револуционерна — народна власт. Едновременно тоа револуционерно богатство и искуство остава видливи траги и на некои морални и етички манифестации. Како што е познато Комунистичката партија на Југославија — сега Сојуз на комунистите, доследно решавајќи го националното прашање на народите во Југославија, овозможи комунистите во Македонија во својата практика во борбата против капитализмот и окупаторите да ги прифатат револуционерните илинденски традиции на македонскиот народ и врз нив да ги воспитуваат масите и кадрите.

Посебно место во револуционерното воспитување на масите, што едновременно претставуваше и политичка манифестација, во која се изразуваше отпорот против буржоазиите на балканските народи, конкретно против великосрпската, големобугарската и грчката буржоазија, зазема, покрај прославувањето на Први мај, и прославувањето на народниот празник на македонскиот народ, 2 август, денот на Илинденското востание. Од многубројните прослави на Илинден во периодот меѓу двете светски војни особено треба да ги истакнеме: прославата на Илинден во 1939 година и демонстрациите организирани и изведени на 2 август 1940 година во Прилеп и Охрид. Овие и многу други прослави на Илинден не претставуваа само обично сеќавање на тој народен празник. Тие всушност имаа длабока суштинска содржина. Со прославата на Илинден како народен празник основната цел беше врз масите политички да се влијае, за да се издржи во долготрајните и упорни борби, народот да се мобилизира за извесна конкретна политика или борбена активност. Во крајна линија тие прослави по својата содржина претставуваа борбена смотра на револуционерните сили на македонскиот народ.

Поради ваквата содржина и суштина на празнувањето на Илинден како народен празник, сосема природно, но едновременно и неопходно беше со запазувањето на илинденските слободарски традиции да се продолжи и во периодот на Народноослободителната борба и Револуцијата и во таа борба да се најде и своето место, сосема разбирливо, во една нова светлина и со нови квалитети. Традициите на револуционерното минато се јавија не само како сведок на дотогашните борби и усилби за создавање услови за

слободен живот, туку тие беа и мотор-двигател и непресушен извор за црпење нови револуционерни сили во борбата што ја водеше македонскиот народ, под раководството на КПЈ.

Од првиот ден на фашистичката окупација, тоа што со години се таложеше во народот за односот кон поробителот, пак излезе на површината. Македонскиот народ со векови беше воспитуван кон поробувачот да се однесува со презир, да го игнорира, да избегнува непотребни контакти и сл., а посебно значајно беше тоа што тој знаеше да избегнува секаква соработка со окупаторот и најцрно да ја окарактеризира таквата соработка со срамниот збор „шпиони“. Таквиот однос на народот кон соработниците на поробувачите, создаден низ долгогодишните борби, беше негова основна карактерна црта, негова длабока етика што, покрај другото, помогна окупаторот да не најде соработници при воспоставувањето и одржувањето на окупаторската власт. Тоа тој бргу го почувствува и преку бројните шеги што секојдневно се раѓаа за негова сметка. Годишниот извештај на бугарската обласна полиција од 1941 година е полн со податоци кои говорат каков сè отпор му давал народот на окупаторот, а битолскиот областен директор во еден извештај дословно вели: „На месните луѓе не може да се смета ниту да им се дава оружје“. Наредните акции на окупаторите во зацврстувањето на нивната власт по селата, како и во напорите да создадат пунктови преку кои ќе можат да го следат движењето на партизанските одреди и народот наполно пропаѓаат, бидејќи тие не успеваат да најдат соработници во народот. Таков е односот на македонскиот народ и кон другите активности на окупаторите, кога тие се обидуваат да го придобијат народот за борба против партизанските одреди, т.е. кога се обидуваат да развијат граѓанска војна во Македонија.

Окупаторот посебно се стремеше да развие братоубиствена војна меѓу македонскиот народ и народностите што живеат во Македонија. Ширејќи омраза меѓу македонскиот народ и народностите, тој особено настојуваше да ги закрви Албанците и Македонците, а Турците, Евреите и другите ги ставаше надвор од секаков закон, настојувајќи да се развие еден специфичен однос кон тие народности, однос што би довел до нивното уништување. Меѓутоа, македонскиот народ, имајќи го својот опит од минатото, а посебно од односите што се развиваа во Крушовската Република, изразени во нејзиниот Манифест, како и од многу други заеднички активности на Албанците и Македонците од периодот на заедничките борби против Отоманската Империја, спротивно на стремежите на окупаторите, го развиваше и го јакнеше братството и единството помеѓу сите народи што живеат во Македонија. И не само тоа. Идејата за балканска федерација, родена во борбите против Отоманската Империја, живееше во свеста на народот. Таа им ја олеснуваше работата на политичкото и военото раководство на востанието и помагаше за развивањето на интернационализмот.

Во таа насока се забележани видливи резултати. Оваа идеја КПЈ ја негуваше и доследно во практика ја реализираше. Таа развиваше соработка со соседните народи, на политички и воен план, едновременно создавајќи на територијата на Југославија и воени и партизански единици од таков вид и карактер. Од единиците што дејствуваа на територијата на Македонија од таков вид и карактер се Првата македонско-косовска бригада, „Шиптарскиот баталјон“ и „Четвртата шиптарска бригада“, словенската чета, руската, италијанската чета „Гарибалди“, бугарскиот баталјон „Христо Ботев“, како и други бугарски единици формирани од Главниот штаб на Македонија. Единици од ваков вид и карактер беа создадени и во другите краишта на Југославија. Така таму беа создадени, покрај италијанските, полски, чехословачки, австриски, па и германски партизански, односно воени единици.

Интернационалистичкиот дух во редовите на Партијата и во народот овозможуваше идејата за една балканска федерација, или, уште поточно, за тесна и блиска соработка меѓу балканските народи, како императив за одржување на мирот на Балканот, без оглед на формата на таа соработка, низ редица документи да се поставува и од народот да биде прифатена, независно од фактот што бугарските војски, полиција и власт беа сурови окупатори, верни слуги и жандарми на фашизмот на Балканот. Народот знаеше да ги оддели бугарските окупатори од бугарскиот народ. Оваа идеја за тесна соработка со сите балкански народи се прифаќаше од широките маси, независно што ни бугарската ни грчката комунистичка партија немаа јасен став спрема македонскиот национален проблем. Важно е дека во свеста на овие народи беше врежано убедувањето дека блиските односи меѓу нив можат да го обезбедат мирот на Балканот.

Ваквиот однос на народот кон окупаторите, како и неговиот позитивен однос кон своето историско минато и револуционерните традиции на Илинденското востание најдоа голем одглас во повикувањата, летците и во многу други документи на партиското и военото раководство на оружената борба. Така на пр., на 2 август 1942 година, на 38-годишнината од Илинденското востание, неколку месеци по окупацијата, одсивајќи се на повикот на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија, партиските организации во Битола, Прилеп, Велес и Скопје организираа демонстрации на кои учествуваа голем број од партиското членство, скоевци и симпатизери, но исто така и голем број граѓани. По својата содржина и оваа форма на отпор претставуваше природен континуитет на револуционерниот отпор против поробувачот, сега нов во лицето на Бугарите, Германците и Италијанците. Во повикот на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија од октомври 1941 година посебно се подвлекуваат врските на револуционерното минато со новото востание кое го поведе КПЈ, па се истакнува дека „делото на херојските илинденци е наследство на Комунистичката партија, денеска

таа е единствена што го развеза крушовскиот бајрак, над, од фашистите прегазената Македонија“. Во наредните години на Народноослободителната борба и востанието партиските и воените документи сè повеќе се исполнети со укажувана за тесната поврзаност на Народноослободителната борба и Револуцијата со револуционерното минато на нашите народи. Така во еден проглас на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија од април 1942 година, помеѓу другото, стои: „... Комунистичката партија е единствена која е верен и буден стражар и вистински следбеник на твоето револуционерно минато. Во нејзините редови се вистинските следбеници на Делчев, Тошев, Сандански и Влахов...“.

Многубројни се манифестациите, преку кои по форма и по содржина секојдневно се искажуваше револуционерното богатство на нашиот народ со кое борците и целиот народ беа горди. Имињата на голем број партизански одреди и многу псевдоними на редица борци и раководители се преземени од најистакнатите личности или настани од револуционерниот арсенал на историското минато на македонскиот народ. Така, на пр. во 1942 година, од девет партизански одреди, шесте ги носат имињата на илинденските револуционери, а во 1944 година се јавуваат и бригади со имињата „Гоце Делчев“, „Јане Сандански“ и „Димитар Влахов“. Меѓутоа, не е проблемот само во формата. Партизанските одреди како целина и борците — поединци со гордост ги носеа имињата на славните херои од илинденскиот период, но едновременно со храброста, пожртвуваноста, херојството, упорноста и издржливоста во борбите против окупаторите ги оправдуваа имињата што ги носеа. Пожртвуваноста на борците од Илинден, покажана на Мечкин Камен кај Крушово, кај Рашинец и на многу други места се повторуваше во новите услови сега против други противници. Така Мукос, Буковиќ, Црноок и многу други одбранбени борби се драми од типот на Мечкин Камен, или јуришите на градовите: Кичево, Дебар, Кратово, Пробиштип, Берово и др. уште во 1943 година и почетокот на 1944 година, се репризи на јуришите на Крушово, Невеска и Клисуре, се разбира во новите услови со подруги квалитети. Но со оглед на специфичните услови во кои се развиваше Народноослободителната борба и Револуцијата, од што и произлегува големата разлика во стратегијата и тактиката на востанијата, некои борби и епопеи, како што се Февруарскиот поход, Пролетната офанзива и други, ги надминуваат тие од Илинденското востание, но тоа ни најмалку не го намалува значењето негово, зашто Илинденското востание ја истакна готовноста на македонскиот народ, за големи жртви и напрегања, што беше потврдена за време на НОБ. Оваа готовност народот безрезервно ја манифестираше, создавајќи своја армија, и давајќи ѝ не само материјална, туку и морална поддршка на оружената борба. Тој исто така се вклучуваше во оружените и политички акции против окупаторот, противставувајќи му се со многу разновидни форми на отпор, почнувајќи од првиот

чекор на окупаторот во нашата земја, кога во април 1941 година беше организирана демонстрација во Струмица, па се до акциите во Скопје, Кичево и Гостивар во последните денови на ноември 1944 година, кога беше ослободена цела Македонија.

Овде просторот и времето не допуштаат да биде опфатено целото минато, ниту да се каже во што се манифестираа традициите на револуционерниот опит и континуитетот во текот на Народноослободителната борба и Револуцијата. Зашто нивниот одраз се јавуваше не само во редовите на воените и партизанските единици, во држењето и тактичките постапки во борбите, туку и во редица други активности. Тоа револуционерно минато може да се согледа речиси во сите области на животот на нашиот народ што се одвиваше во периодот на Народноослободителната војна. Така, на пр., при создавањето на првите органи на народната власт, ние ги среќаваме и имињата „комитет“, „Таен воен комитет“ и сл. Овде е очигледно дека тоа име е преземено од некогашните комитети. Но не е проблемот во преземањето на името, туку народот од моментот кога се создаваат првите органи на народната власт, зависно од низа услови, неговите проблеми бара да ги решаваат органите на народната власт, народните и воените судови, или пак се обраќа кон штабовите на одредите и воените единици, игнорирајќи ги окупаторските органи, така што и по суштина и по форма се случува нешто слично како и во периодот кога македонската револуционерна организација претставувала посебна и паралелна илегална власт во османлиската империја. Меѓутоа, нужно е да се подвлече дека тоа произлегува од желбата да се одржат традициите од минатото, што е и резултат на апсолутната доверба кон новите органи на борбата, а едновременно со тоа се манифестираше и решеноста со сите средства да се зацврсти новата народна власт — како своја, за која народот со децении се борел.

Секако, во пренесувањето на илинденските традиции посебно место, и по форма и по содржина, заема знамето. Црвеното знаме на илинденските востаници, во иста боја и малку видоизменето, според новите услови беше носено од партизанските бригади и одреди, за конечно да стане знаме на СР Македонија.

Покрај изнесеното нужно е да се истакне фактот дека во текот на НОБ Илинден, како народен празник, на многу различни начини се одбележуваше со основната цел таа свеченост да биде нов поттик за мобилизација на народот, за мобилизација на партизанските и воените единици, за тие уште посилно да удираат и да го гонат окупаторот, народот да се подготвува за нови и потешки напругнувања, а по тој повод да се набележуваат и перспективите на Народноослободителната борба, јасно да се изнесат целите на таа борба и сл. Така во прогласот на ПК по повод 39-годишнината на Илинденското востание стои: „Илинденци, денеска, кога македонскиот народ ги собира сите свои сили за да ја продолжи вашата илинденска борба и да ги оствари идеалите за кои сте се бореле

вие толку многу; денеска, кога вашите синови и ќерки, млади нови илинденци, излегоа по горите, тргнаа по вашиот славен пат, за да се борат за нов и последен Илинден...“ и во продолжение се објаснува потребата и тие целосно да се вклучат во Народноослободителната борба и Револуцијата. И други прогласи, летци и писма се повикуваат на Илинден и револуционерното минато воопшто. Тие одиграа силна мобилизаторска улога и имаа големо политичко дејство меѓу народот, што многу придонесе во ангажирањето на сите општествени слоеви и народности во оружената борба.

Меѓу овие материјали секако заслужува да се спомене Манифестот на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, издаден на слободната територија во западна Македонија во октомври 1943 година, кој како програмски документ е од посебно значење. Во него, покрај целите на востанието, изнесени се и низа претпоставки што останаа како основа во однос на местото што го заземе Македонија во заедницата на југословенските народи. Во врска со ова, во Манифестот, упатен до македонскиот народ, се вели: „... Во славните денови на Илинденското востание и Крушовската Република ти разбра колкава е силата на твоето оружје. Илинденското востание откри пред целиот свет колку е тврда твојата решеност да не бидеш ничиј роб и дека сакаш да живееш како слободен народ...“ Потоа во Манифестот се упатува посебен апел кон учесниците на Илинденското востание за нивното помасовно учество во Народноослободителната борба, за нивното организирање, помагање и учество во Народноослободителните одбори, т.е. во органите на народната власт.

За свечено одбележување на Илинден, пак како средство и пат за мобилизација на народот, често се изведувани и посебни оружени акции. На тој ден се вршени повеќе напаѓања на окупаторските објекти. Така, на пр., во 1942 година за прославата на Илинден оперативниот штаб за прилепскиот, велешкиот и крушовскиот терен изработува план за акции и упатува директива до штабовите на партизанските одреди, наредувајќи им со оружени акции да го одбележат Илинден 1942 година. Речиси сите партизански одреди во Македонија, во чест на Илинденското востание, во текот на целиот месец август 1942 година вршат посебни оружени акции на бугарските општински управи во Битолско, Прилепско, Крушовско и Велешко. И во 1943 година се вршат оружени акции во чест на годишнината на Илинденското востание. Така спроти 2 август, кога бугарските окупатори ја подготвуваат централната прослава во Крушово, борците на Првиот партизански одред од Првата оперативна зона извршуваат напад на градот. А во 1944 година Илинден се празнува под знакот на една општа офанзива на Партизанските единици и полно борбено единство на народот. На самиот ден Илинден се извршени многубројни оружени напади против осетливите окупаторски објекти. Така е нападнат Дебар, железничката станица Ристовац и др.

Меѓутоа, за 2 август 1941 година е поврзан најзначајниот настан во историјата на македонскиот народ. На овој ден во манастирот „Прохор Пчински“ е одржано Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија — АСНОМ. Во присуство на ополномоштените делегати од целата територија на Македонија се изврши конституирање на македонската држава. Не е ни малку случајно што Илинден е избран како ден за одржување на тој значаен чин во борбата на македонскиот народ.

Во презентираниот излагање не беа содржани претензиите за истрпна студија на изразот и одразот на револуционерните традиции на Илинден. Овде само во куси црти беше илустриран низ некои документи и борбени акции, како и низ други форми одразот на сенародниот отпор против окупаторите. Меѓутоа, просторот и времето не дозволуваат да кажеме нешто и за другите видови низ кои се манифестираше револуционерното богатство, како на пр. народната поезија и др. Освен тоа Илинден ги инспирираше младите поети и писатели од првиот ден на Револуцијата во нивното литературно творештво кое и денес е присутно.

Секако дека е од посебно значење и фактот што покрај учеството на илинденците во разните органи на борбата, тие во 1943 година во Дебарца формираа и посебна чета Илинденци, која зеде активно учество во борбите за одбрана на слободна Дебарца.

Тргувајќи од фактот што револуционерното минато така се чуваше во свеста на македонскиот народ, бугарските окупатори со многубројни акции и притисоци се готвеа да ги мобилизираат и придобијат македонските луѓе за својата кауза, особено илинденците, во што практично не успеаја. Бугарската окупаторска пропаганда се стремеше тоа историско револуционерно богатство да го одземе од македонскиот народ, како пат и средство за неговата денационализација, која во време на НОБ се спроведуваше и преку разни сурови средства. Присвојувањето на историското револуционерно минато на нашиот народ од страна и на денешното бугарско раководство е избрано како пат за негирање на македонската националност.

Големото богатство од револуционерното минато живееше во нашиот народ за време на НОБ како и во сите судбоносни моменти. Тоа го затреперуваше срцето на секој чесен граѓанин и го поттикнуваше во нови акции за правда и слобода. Македонскиот народ, поврзувајќи го Илинден и своето револуционерно минато со секоја нова борба, со секоја нова политичка или друга акција, ги воспитуваше младите генерации, како во минатото, така и денес.